मन्थन पुस्तक समीक्षा

वर्ष १
अङ्क ३
पुस, २०६४ (January 2008)

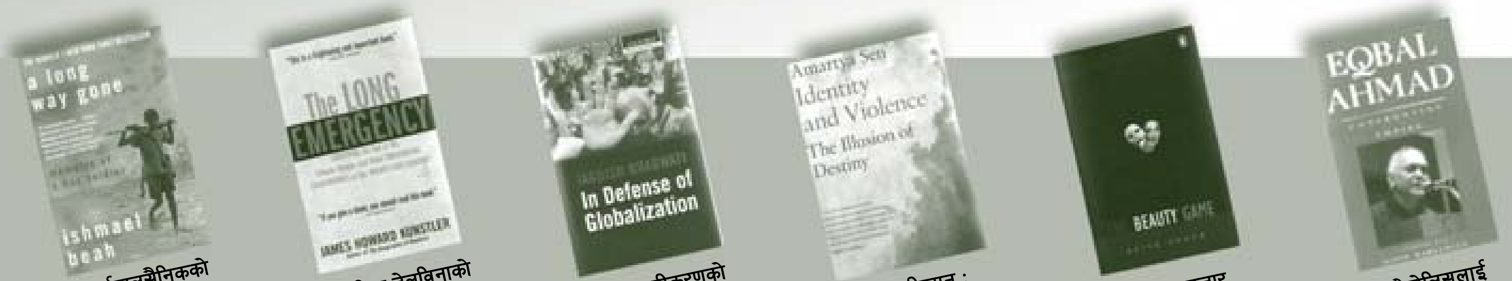

पूर्वबालसैनिकको आत्मकथा — १ समीक्षक : जेफरी एच एपिजियन
खनिज तेलविनाको दुनियाँ — २ समीक्षक: अशोक ढकाल
विश्वव्यापीकरणको वकालत — ३ समीक्षक : ईश्वरराज वन्त
एकल पहिचान : हिंसाको जन्मदाता — ४ समीक्षक : तुलसी नेपाल
सुन्दरी र बजार — ५ समीक्षक : प्रणीताभूषण उदास
मेट्रोपोलिसलाई चुनौती — ६ समीक्षक : अजय दीक्षित

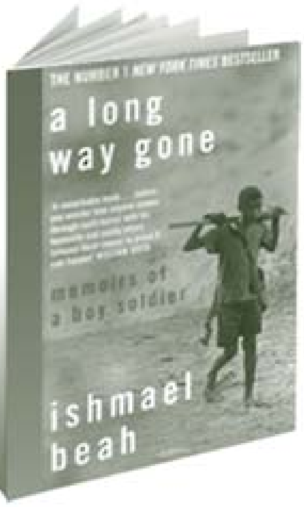

A long way gone
Memoirs of a boy soldier
By Ishmael Beah
Harper Perennial, London, 2007
ISBN: 13: 978-0-00-726252-6
Pages: 229

१

समीक्षक : जेफरी एच एपिजियन

पूर्वबालसैनिकको आत्मकथा

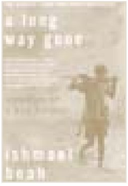

अफ्रिकी महादेशका विभिन्न देशका हिंसात्मक द्वन्द्व विश्व सञ्चारमाध्यमहरूले निरन्तर समेट्ने गरेका विषय हुन् । डारफुर र मोगाडिसुका लडाइँहरू पत्रिका र टेलिभिजन समाचारका मुख्य शीर्षक बन्ने गर्दछन् । सन् १९८० र १९९० का दशकमा कङ्गो, अङ्गोला र नाइजेरियामा भएका गृहयुद्ध धेरैले बिर्सेका छैनन् । रुवान्डाको जातीय हिंसामा अन्तर्राष्ट्रिय समुदाय निरीह थियो । द्वन्द्वका कारण भएका नाटकीय राजनीतिक एवं भौगोलिक परिवर्तनहरूले अफ्रिकी समाजका चुनौती इङ्गित गर्दछन् । केन्याको पछिल्लो चुनावपछि हुँदै गरेको विरोध र हिंसा यस्तै एउटा चुनौती हो । अफ्रिकाको वेदनाले विश्वसमुदायको ध्यान पाएको छ । डारफुरमा शान्ति स्थापनाहेतु अन्तर्राष्ट्रिय समुदायका सदस्यहरूका अभिव्यक्ति त्यसैका दृष्टान्त हुन् । हालसालै सम्पन्न डाभोस आर्थिक मञ्चमा माइक्रोसफ्टका संस्थापक बिल गेट्स एवं आयरल्याान्डको गायन समूह यू टुका सदस्य गायक बोनोले अफ्रिकी देशहरूको ऋणमोचन गर्नुपर्ने भनाइ राखेका थिए ।

विश्वको ध्यान अफ्रिकातिर आकर्षित गर्ने शृङ्खलामा पुस्तक *अ लङ वे गन* पनि परेको छ । सामान्यतया व्यक्तिगत स्तरमा महिला, पुरुष र बालबालिकाहरूमा द्वन्द्वले कस्तो प्रभाव पारेको छ भन्ने आत्मकथा प्रकाशित छैनन् । फलस्वरूप द्वन्द्वमा फसेका आमनागरिकले भोगेका वास्तविक प्रभाव बुझ्न सजिलो छैन । तर पूर्वबालसैनिक इस्माइल वेको संस्मरण *अ लङ वे गन*ले यो कमी पूरा गर्दछ । पुस्तक सियरालियोनको हिंसात्मक द्वन्द्वको गाथा हो । त्यस द्वन्द्वले ल्याएको दुःखद मानवमूल्य प्रस्तुत गर्दै पुस्तकले बीसौँ शताब्दीको सबैभन्दा दुःखद र गम्भीर समस्या (रुवान्डादेखि सर्बिया) बनेको बालसैनिकको मनस्थिति बुझ्न सहयोग गर्दछ । सशस्त्र झडपको जानकारी मात्र नदिएर संस्मरणले एउटा बालकले भोगेको युद्धको झलक पनि प्रस्तुत गर्दछ । लेखक इस्माइल वे परिवारबाट कसरी बिछोडिए, बालसैनिकका रूपमा द्वन्द्वमा कसरी होमिए र बाँच्न सफल भए भन्ने विस्तृत विवरण पुस्तकमा प्रस्तुत गर्दछन् । वेको मुक्ति र समाजमा पुनरागमनले ३ लाखभन्दा बढी बालसैनिक पुस्तालाई आशाको सन्देश दिन्छ ।

स्वतन्त्रता पछिको वास्तविकता

दुई छिमेकी देशहरू गिनी र लाइबेरियाबीच रहेको पश्चिम अफ्रिकाको सानो मुलुक सियरालियोनमा गृहयुद्ध सुरु हुँदा इस्माइल वे १२ वर्षका मात्रै थिए । स्वतन्त्रतापछि अन्य अफ्रिकी मुलुकहरूजस्तै सियरालियोन पनि भ्रष्टाचार, अस्थिरता, चुनावी अनियमितता र सैनिक अधिनायकवादजस्ता समस्याहरूबाट ग्रस्त थियो । सन् १९९१ मा छिमेकी

मन्थनको निरन्तरता

एक वर्षअघि सुरु गरेपछि *मन्थन* पुस्तक समीक्षाका थप दुई अङ्क प्रकाशित गरी हामीले यस प्रयासको पहिलो वर्ष काटेका छौँ । *मन्थन*का तीन अङ्कमा १७ वटा पुस्तकहरू समावेश भए : तीनवटा आख्यान र बाँकी गैरआख्यान । पाठकहरूले समीक्षा उपयोगी मानेका छन् । *मन्थन*ले खोजेको समीक्षा समेट्ने सजिलो व्याख्या हामीले पाएका थिएनौँ । *नयाँ पत्रिका*का सम्पादक कृष्णज्वाला देवकोटाले सो गरिदिए : *मन्थन* पाठककेन्द्रित पुस्तक समीक्षा हो, समीक्षककेन्द्रित होइन ।

मन्थन पुस्तक समीक्षालाई हामीले संवाद मञ्चका रूपमा परिकल्पना गरेका थियौँ तर 'मन्थन' नाम गरेको 'मञ्च' सुरु गर्ने हामी पहिलो भने होइन रहेछौँ । जस्तो *मेरो साहित्यिक यात्रा* र *मदन पुरस्कार* पुस्तकमा उपन्यासकार कृष्ण धराबासी *मन्थन मञ्च*को चर्चा गर्दछन् । २०४४ सालमा बिर्तामोडको देवी प्राथमिक विद्यालयको चौरमा मन्थन झापा साहित्यिक मञ्च नामक आन्दोलन सुरु भई निकै लोकप्रियता कमाएको रहेछ तर निरन्तर हुन सकेनछ । धराबासी लेख्दछन्– "२०४६ सालको जनआन्दोलनपछि मन्थन झापा बिस्तारै निष्क्रिय हुँदै गयो । मन्थन झापालाई हामीले जति नै प्रयत्न गर्दा पनि राजनीतिक बाढीको प्रवाहबाट मुक्त राख्न सकेनौँ, त्यो बगेर गयो ।" मञ्च सञ्चालन गर्ने प्रस्ताव धराबासीका मित्र हीराको रहेछ ।

संयोगवश पूर्वी नेपालमा सुरु भइसकेको साहित्यिक मञ्चको नाम हामीले पनि राख्न पुगेछौँ । धराबासीको पुस्तक पढ्नुअघि मन्थन झापा साहित्यिक मञ्चबारे थाहै थिएन । पुस्तकमा लिपिबद्ध नभएको भए सृजनाको त्यो कथा त्यत्तिकै हराउँदथ्यो– सहभागीहरूको स्मृतिमा सीमित रहेर । धराबासीलाई कोटीकोटी धन्यवाद : झन्डै २० वर्षपछि सोही नाम गरेको पुस्तक समीक्षा सुरु गर्न पुगेका हामी ठीक बाटामा लागेका रहेछौँ ।

मन्थन पुस्तक समीक्षाको पहिलो अङ्क सार्वजनिक गरेपछि हाम्रो अपेक्षा थियो– हाम्रा इमेलमा पुस्तक समीक्षाका ताँती लाग्नेछन् । पाँच दशक उमेर काटेको अधबैँसेको बालसुलभ अपेक्षा रहेछ, यो । ताँती नलागे पनि पुस्तक समीक्षा गरिदिनुहोस् भनेर ज-जसलाई अनुरोध गर्‍यौँ, सहयोग पायौँ । सबैलाई साधुवाद ! हाम्रो उद्देश्य हो– *मन्थन*को प्रकाशन निरन्तर राख्ने, एकपछि अर्को र अर्को.... । इमेलमा पुस्तक समीक्षाहरू आउन थाल्नेछन् र समीक्षा गरिएका पुस्तकहरूबारे संवादका क्रम पनि सुरु हुनेछन् भन्ने हामी विश्वास गर्दछौँ ।

*मन्थन*लाई निरन्तरता दिन र वितरणको खर्च जोहो गर्न यस अङ्कदेखि हामीले २५ रुपियाँ सहयोगको रूपमा लिन सुरु गरेका छौँ ।

राष्ट्र लाइबेरियामा गृहयुद्ध सुरु भएपछि सियरालियोनमा रिभोल्युसनरी युनाइटेड फ्रन्ट (रुफ) नामक लडाकू समूह जन्मियो । यसको नेतृत्व पूर्वसैनिक फोडे सङ्कोले गरेका थिए । रुफलाई लाइबेरियाका राष्ट्रपति चार्ल्स टेलरको सहयोग प्राप्त थियो । टेलर पछि अपदस्थ गरिए र हाल उनी सियरालियोनको विशेष अदालतमा मानवताविरुद्ध अपराधको आरोपमा मुद्दा खेप्दै छन् । नौ वर्षसम्म लगातार लडाइँ जारी रह्यो । त्यसबीच सियरालियोनमा विभिन्न सरकार बने र समाधानका लागि बाह्य मध्यस्थकर्ताहरू आए, गए । संयुक्त राष्ट्रसङ्घको सहयोगमा निशस्त्रीकरण, सैन्यविघटन र समायोजन सुरु भएपछि द्वन्द्व कम हुन थाल्यो ।

प्रारम्भिक सैनिक तालिम र 'ब्राउन ब्राउन' (बारूदको धूलो मिसिएको कोकिन, जो नाकले सुँघेर लिइन्छ) को 'डोज' दिएपछि उनीहरूलाई रूफ विद्रोहीसँग भिड्न जङ्गल पठाइन्छ । त्यसपछिका दुई वर्षहरूमा लागूऔषध सेवनको उन्मादमा वे ले गरेका अन्धाधुन्द मानवहत्या र अत्याचारका कृत्यहरूको विवरण पढ्दा पुस्तकको अघिल्लो भाग लेख्ने लेखक वे नै हो भन्ने लाग्दैन ।

सियरालियोनको हीरा-खानी कब्जा गरेपछि रुफ देशैभरि प्रभाव बढाउने उद्देश्यले राजधानी फ्रिटाउनतर्फ बढ्यो । बालबालिकालाई जबर्जस्ती आफ्नो समूहमा भर्ना गर्ने, विरोधीहरूलाई लुकेर क्रूर आक्रमण गर्ने र निर्दोष जनतालाई अङ्गभङ्ग गर्ने रणनीति थियो, त्यस फ्रन्टको । विद्रोही शक्तिले हमला गर्ने भन्ने खबर सुनेपछि १२ वर्षको इस्माइल वे साथीहरूसँग आफ्नो शान्त गाउँ छोड्न बाध्य हुन्छ । घर छोड्दा उसलाई आफ्नो परिवारबाट सधैँका लागि बिछोडिँदै छु भन्ने ज्ञान हुँदैन । वे र साथीहरू खाना एवं सुरक्षाको खोजीमा जङ्गल र गाउँबस्तीका जलेका अवशेषहरूमा भौँतारिन्छन् । विद्रोहीहरूलाई सहयोग गरेको शङ्कामा सेनाले केटाहरूलाई सताउने, पिट्ने र गाउँबाट लखेट्ने गर्दा वे उदास हुन्छ । युद्धभन्दा अगाडि एक-अर्कासँग मिलेर बस्ने समुदायबीच बढ्दै गएको अविश्वासले वेलाई दुःखी बनाउँछ । आन्ध्र महासागरको किनारामा पुगेपछि केटाहरूमा क्षणिक आशाको चमक देखिन्छ । त्यहाँ सेनाका एक अफिसर केटाहरूको हितैषीका रूपमा प्रस्तुत हुन्छन् । तत्पश्चात् केटाहरू सरकारी सेनामा भर्ना गरिन्छन् ।

प्रारम्भिक सैनिक तालिम र 'ब्राउन ब्राउन' (बारुदको धूलो मिसिएको कोकिन, जो नाकले सुँघेर लिइन्छ) को 'डोज' दिएपछि उनीहरूलाई रुफ विद्रोहीसँग भिड्न जङ्गल पठाइन्छ । त्यसपछिका दुई वर्षहरूमा लागूऔषध सेवनको उन्मादमा वे ले गरेका अन्धाधुन्द मानवहत्या र अत्याचारका कृत्यहरूको विवरण पढ्दा पुस्तकको अघिल्लो भाग लेख्ने लेखक वे नै हो भन्ने लाग्दैन । स्मरण गर्दै वे लेख्दछन्– "लेफ्टिनेन्टले जस्तै कैदीहरूलाई मार्ने प्रयोगमा हामी लाग्यौँ । कैदी छिटो मार्ने लडाकूले जित्दथ्यो ।" तीन वर्षसम्म वे मार्नका लागि वा मारिनका लागि बाँचे । वेका भनाइमा– "यस्तो लाग्दथ्यो, मेरो मुटु चिसो भई जमेको थियो ।"

घरबाट भागेका दिन खल्तीमा हालेका हिपहप गीतका क्यासेटहरू, सरकारी सेनामा अनिवार्य भर्ती भएपछि पाएको लच्किने जुत्ता, लागूऔषध सुँघ्दा टाउको चट्किएको वे झलझली सम्झन्छन् । उनको स्मरणले बालकहरू जबर्जस्ती कसरी सैनिक बन्दछन् भन्ने स्पष्ट गर्दै हजारौँ बालसैन्यहरूको नजरबाट युद्धमा ऱ्हास भएको मानवीय मूल्य र त्यसको असान्दर्भिकता प्रस्तुत गर्दछ । न त उनीहरू युद्ध किन हुन्छ भन्ने कुरा बुझ्छन्, न त आफ्नो पीडा अरूसँग बाँड्न पाउँदछन् । वेको संस्मरणका क्रमबद्ध विवरणहरू सियरालियोनमा भएको द्वन्द्वका कारणहरू बुझ्न सहयोगी त छन् तर सो हिसाबले हेर्दा पुस्तकका धेरैजसो भाग असान्दर्भिक लाग्छन् । पुस्तकले त्यस देशको द्वन्द्वको राजनीतिक पक्ष र गृहयुद्धको अर्थराजनीतिको विश्लेषण गर्दैन । यस्तो विवरण एडवार्ड जेविकको *द ब्लड डायमन्ड* जस्ता पुस्तकमा पाइन्छ ।

समाजमा पुनरागमन र पुनःस्थापन

संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय बालकोष (युनिसेफ) को एउटा मिसनले वेलाई उद्धार गरेर फ्रिटाउनको पुनःस्थापना केन्द्रमा राख्दछ । केन्द्रका कार्यकर्ताहरूको परामर्श र हेरचाहमार्फत वे र उनका साथीहरू अफठचारो मान्दै समाजमा समाहित हुन तयार हुन्छन् । केन्द्रको स्टाफ नर्स एस्थरले आफूलाई फ्रिटाउनमा रहेका परिवारसँग सम्पर्क गराउन र सामान्य अवस्थामा फर्काउन खेलेको भूमिका पनि पुस्तकमा उल्लेख गर्दछन्, वे । केहीपछि वे संयुक्त राष्ट्रसङ्घको अन्तर्राष्ट्रिय बालबालिका संसद्मा सियरालियोनको प्रवक्ताका रूपमा भाग लिन न्युयोर्क पुग्दछ । भ्रमणका क्रममा एक महिला उनकी धर्ममाता बन्दछिन् र पछि उनलाई न्युयोर्क लान्छिन् । सन् २००४ मा ओर्लिन कलेजबाट स्नातक उपाधि प्राप्त गरेपछि इस्माइल वे *अ लङ वे गन* लेख्न सुरु गर्दछन् । पुस्तक लेख्न सुरु गर्दा उनको उमेर थियो, २६ वर्ष ।

द्वन्द्व अर्थहीन र अनावश्यक

नेपाली पाठकहरूका लागि *अ लङ वे गन* सान्दर्भिक सामग्री हो । नेपाल पनि १० वर्ष लामो हिंसात्मक द्वन्द्वबाट बाहिर आउँदै छ, जसमा बालबालिकाहरू पनि होमिएका थिए । तर सियरालियोन र नेपालको सन्दर्भ समान रूपले हेर्नु उचित हुँदैन भन्ने तर्क गर्न सकिन्छ । वास्तवमा नेपालको र सियरालियोनलगायत अन्य अफ्रिकी देशका द्वन्द्व एकै चरित्रका होइनन् पनि । तर नेपालका बालबालिकाहरूले समेत द्वन्द्वको पीडा र त्यसले उब्जाएको आवेग भोगेका छन् । युद्धमा होमिएका कारण निर्दोषपन गुमाएका केटाकेटीहरूको मनस्थिति बुझ्न र यस्ता पुस्तालाई कसरी पुनःस्थापित गर्न सकिन्छ भन्ने सम्भावना खोज्न पुस्तक सहयोगी छ । र, साथै बालदृष्टिकोणबाट लेखिएको हुँदा पढ्न सजिलो पनि । वेको संस्मरण पढिसकेपछि पाठक सियरालियोनको दशक लामो हिंसा र द्वन्द्वबारे भन्न बाध्य हुन्छ– अर्थहीन र अनावश्यक प्रयोग । अझ बालबालिकालाई कठपुतली बनाई द्वन्द्वमा होम्ने बुज्रुकहरूले यो पाठ छिटो बुझे राम्रो ।

*अ लङ वे गन*मा प्रस्तुत स्पष्ट र आश्चर्यमय चित्रण अखबारहरूका पानाहरूमा पाइने वा ३० सेकेन्डको टेलिभिजन समाचार क्लिपमा प्रस्तुत हुने बालसैनिकका विवरणभन्दा भिन्न छन् । पुस्तकले पाठकलाई सियरालियोनमा किन गृहयुद्ध सुरु भएको रहेछ भन्ने विश्लेषण दिँदैन तर द्वन्द्वमा सहभागी हुनेहरूको दिलोदिमाग कसरी परिवर्तन हुने रहेछ भन्ने जानकारी प्रस्तुत गर्दछ । संस्मरणले आशाको सन्देश पनि जगाउँदछ । जस्तो द्वन्द्वले प्रभावित बालबालिका पनि परिवर्तनको राजदूत बन्न सक्दछन् भन्ने जीवित प्रमाण हुन्– यस संस्मरणका लेखक पूर्वबालसैनिक इस्माइल वे । ■

hk/L Pr Plklhog ;oQ /fHo cdl/sfsf Snfs ljZjljBfnodf k|fslts ;|ftJoj:yfkg ljifodf :gfts sfQ/ ub 5g .

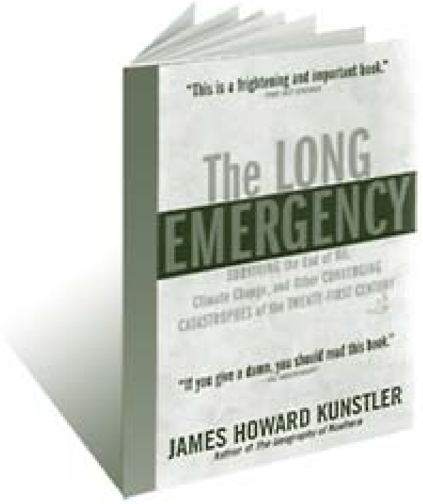

The Long Emergency
Surviving the End of Oil, Climate Change, and Other Converging Catastrophes of the Twenty-First Century
By James Howard Kunstler
Grove Press, New York, 2005

ISBN: 10: 0-8021-4249-4
PAGES: 325

२

समीक्षक : अशोक ढकाल

खनिज तेलविनाको दुनियाँ

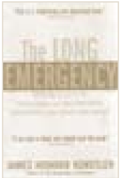

संयुक्त राज्य अमेरिकाको आर्थिक र सामाजिक व्यवस्था खनिज तेलमा जकडिएको छ । जेम्स हबार्ड कुन्स्टलरको *द लङ इमर्जेन्सी* नामक पुस्तक सो स्रोत सकिएपछि त्यस देशको हुन सक्ने हविगतको परिकल्पना हो । स्पष्ट, कतैकतै ठटचौलो एवं समीक्षकहरूबाट 'महत्वपूर्ण' र 'डरलाग्दो' विशेषण पाएको यस पुस्तकले तेलको आँखाबाट विज्ञान र प्रविधि, अर्थ र वित्तीय व्यवस्था, अन्तर्राष्ट्रिय राजनीति र सामाजिक परिवर्तनजस्ता पक्षहरूको अन्तर्सम्बन्ध केलाउँदछ । लेखक भन्दछन्– "तेलको उपलब्धता सुलभ हुन छाडेपछि संयुक्त राज्य अमेरिकाको सामाजिक व्यवस्था र जीवनपद्धतिमा उथलपुथल आउनेछ ।" कुन्स्टलरका अनुसार विगतको तुलनामा तेलको उपलब्धता घट्न थालेको छ र अमेरिकालगायत विश्व व्यवस्था तेलको अभावले ल्याएको सङ्कटकालमा यात्रा गर्दैछ । बीसौँ शताब्दीका पछिल्ला दशक र एक्काइसौँ शताब्दीका सुरुका वर्षहरूमा हुँदै गरेका राजनैतिक उतारचढाव र द्वन्द्व तेलको आपूर्ति कम हुन थालेको कारण हो